

Albert Ernő

ADATOK A FALBA ÉPÍTETT FELESÉG TÍPUSÚ NÉPBALLADA TOVÁBBI KUTATÁSÁHOZ

Amikor Kriza János nyomtatásra előkészítette a *Vadrózsák* kötetét, akkor küldte valamely munkatársa a *Kőműves Kelemenné* balladáját a „Fejér-Nyikó mellől”. Ekkor már utalt arra, hogy készít egy következő kötetet is, ezzel azonban, művészi értékeit látva, nem akart várni, hanem a végén számozta, s jegyzetében ezt írta róla: „Kőműves Kelemenné és Budai Ilona még elég jókor érkezének meg, hogy az első asztalnak legvégén helyet kaphassanak. De ők is elmondhatják váltig az egyszerű háziúrral: Ott az első hely, ahová én ülök”.¹

E csodálatos szépségű balladánk is részese annak a megbecsülésnek, amit a balladáink révén népköltészetünk szerzett Európában nemzetünknek. Ha gyakran elhangzik, hogy Európában nem, vagy értékéhez mérve kevésbé ismerik irodalmunkat, akkor a balladákról azt írta Faragó József 1977-ben: „Népballadáink idestova száz év óta folyamatosan, mind gyakrabban és mind nagyobb mennyiségben vannak jelen az európai könyvkiadásban: a romántól a németig, a franciáig, az angolig az európai irodalmakban és kultúrákban.”² A továbbiakban felsorolja az ismert fordításait elsősorban klasszikus balladáinknak. 1863. február 22-én már megjelent a Kádár Kata német fordításban a januárban nyomtatott *Vadrózsák* szövege szerint. A továbbiakban csupán a *Kőműves Kelemenné* fordításait említjük meg. 1873-ban harmincnál több székely népballada között a *Kőműves Kelemenné* német nyelven jelent meg, de még 1883-ban és 1926-ban is újabb közleményben. A századunk elején, 1910-ben és majd 1971-ben olasz nyelven teszik közzé, 1926-ban finn, majd 1933-ban eszperantó nyelven, később, 1943-ban és 1959-ben lengyel nyelven. Bár múlt századi román híradás elhangzik a román irodalomban róla, teljes szövegfordításra csak 1960-ban került sor, majd 1965-ben, 1971-ben és két nyelven 1975-ben, angolul pedig klasszikus balladáink jelentős része 1967-ben jelent meg.³ Bizonyára azóta bővült a fordítások lajstroma.

A magyar balladakutatásban 1959-ben Vargyas Lajos elindított egy olyan folyamatot, amelynek az volt a célja, hogy a korábban szétszórta található balladáinkat egységben vizsgálja, s a velük kapcsolatos elméleti kérdéseket, elsősorban az összehasonlító népballadakutatás módszerével tisztázza.⁴ Ezen tanulmányorozatban külön részt kapott a „*Kőműves Kelemen*” eredete című. Angol nyelvű közzététel után,⁵ bizonyos esetekben figyelembe véve a különböző kutatók véleményét is,

mintegy összegezeként jelentette meg a magyar balladakutatás eddigi legjelentősebb művét, *A magyar népballada és Európa* címűt,⁶ amelyben korábbi nézeteit is kiegészítve, új alapokra helyezi a *Kőműves Kelemennéről* szóló ballada egész elméletét.

A század második felétől kezdődően rendszeresítették a balladák típuscím szerinti csoportosítását, amit ugyan Dános Erzsébet már 1938-ban más formában megkezdett.⁷

Ha adott címként hol *Kőműves Kelemen*, hol *Kőműves Kelemenné* szerepel különböző kiadványokban, amelynek helyes használata még ma is vitatható, a típuscímekben egyértelműen az asszony mint a ballada hőse kerül előtérbe két formában is. *A falba épített asszony* típuscímet írta Vargyas Lajos 1954-ben, akinek kezdeményezése folytán általánossá vált a balladák típuscím szerinti csoportosítása,⁸ így találjuk az Ortutay Gyula és Kriza Ildikó szerkesztette *Magyar népballadák* kötetekben is.⁹

Először Faragó József írta le *A falba épített feleség* típuscímet a *Jávorfű—műzsika, Gyönyörű Ban Kata, Virágok vetélkedése* című kötetben,¹⁰ majd ugyanígy jelölte Vargyas Lajos is legutóbbi összefoglaló művében.¹¹

Vargyas Lajos kutatásai nyomán tudjuk, hogy 1972. december 31-ig ezen ballada mind a környező népek, mind a magyarok folklórájában milyen számban található meg, s milyen fő motívumokat tartalmaz.

Ha arra gondolunk, hogy egyes országokban milyen nagy fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a népköltészeti termékekből minél többet összegyűjtsenek — hisz minden egyes változat tartalmaz valamit olyat, ami a későbbi kutatásban adatul szolgálhat, és pontosabbá teheti a korábbi megállapításokat, vagy újabb irányt szabhat az elméleti vizsgálódásoknak —, akkor megállapíthatjuk, hogy száznál valamivel több év alatt értékéhez képest kevés számban gyűjtöttük össze ezen balladánk változatait.

A falba épített feleség típusú balladát 1973-ig a szomszédos országokban 505 változatban írták le. Legnagyobb számban a görögök 296, majd a bolgárok 87, a románok 49, a szerb-horvátok 37, az albánok 14, az aromunok és Szerbiában, Horvátországban élő cigányok 2-2 változatban őrizték meg.

Még meg kell említenünk, hogy a grúz és abház kutatók 14, a mordvinok 4 lejegyzését vette számba Vargyas Lajos.¹² Újabban utal örmény változatokra is, amelyekre a későbbiekben még visszatérünk.

Ezek között a magyar változatok 46 darabja és a két adat szám szerint megbocsáthatóan elfogadható, de az utóbbi húsz év újabb gyűjtései bizonyos felelősségre vonást is jelentenek, hisz ismételtlen bizonyíthatunk, nem lehet úgy elfogadni a kialakított véleményt, hogy az változtathatatlan, hisz bár többször is elhangzott, hogy már kiveszőben

van, vagy hogy egyes vidékeken teljesen kiveszett ezen balladánk, az érdeklődés fokozásával újabb értékes változatokra bukkanhattunk.

Elsősorban a Székelyföld és ezen belül is Háromszék hozzájárulását próbáltuk követni e ballada ismeretének bővítéséhez.

Sajnos, Vargyas Lajos a magyar balladának csak a gyűjtési helyét jelölte meg, így külön kutatást jelent az adatok feltárása.

A gyűjtési hely adatait figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az 1973-ig összegyűjtött balladák területileg hogyan oszlanak meg.

Székelyföld	Moldva-Bukovina	Más területek
24	10	12 és még két adat.

A székelyföldi változatok megoszlása:

Maros	Udvarhely	Csík	Háromszék
2 8,33%	6 25%	13 54,16%	2 8,33%

Egy „Székelyföld” helyjelöléssel 4,16%.

1989-ben még újabb 23 változatának adatait közöltük az *Édesanyám sok szép szava* kötetben.

Ebben a területi megoszlás:

Székelyföld	Moldva-Bukovina	Más területek
17	—	6

A székelyföldi változatok megoszlása:

Maros	Udvarhely	Háromszék	Csík
3 17,64%	1 5,88%	7 41,17%	6 35,29%

1990-től a Sepsiszentgyörgyön megjelent *Tulipán Füzetek* című folyóiratban 10 magyar-cigány énekestől lejegyzett balladát soroltunk fel, de ebből kettő szerepelt már az *Édesanyám sok szép szava* kötet jegyzeteiben. Így tehát itt 8 újabb változatot tettünk közzé.¹³ Az eddig ismert balladaváltozatokhoz mint elterjedési adatokat hozzá kell számítanunk azt a 11 kiadatlan balladaföljegyzést, amelyet Pozsony Ferenc közölt.¹⁴ Az újabb változatok között kell említenünk azt a klézsei szöveget, amelyet Seres András gyűjtött 1987-ben.¹⁵ Sepsiszentgyörgyön 1992. február 9-én ismét cigány énekestől vettünk hangszalagra egy újabb változatot.¹⁶ Vargyas Lajos 1994-ben ismét könyvet jelentetett meg *Magyar népballadák* címen. Ebben az egyik itt tárgyalt típusú ballada szövege után gyűjtési helyként *Nyárádmente, Székelyföld* szerepel

Szabó Samu gyűjtésében.¹⁷ Jegyzetet nem fűzött hozzá, de tudjuk, hogy Szabó Sámuel Marosvásárhelyen diákjaival nagyszámú népköltészeti alkotást gyűjtött össze a múlt század hatvanas éveiben.¹⁸

Ebből következően a most említett változatok összesítése szerint területileg a következő a megoszlás:

Székelyföld	Moldva-Bukovina	Más területek
21	1	—

A székelyföldi megoszlás:

Maros	Udvarhely	Csík	Háromszék
1 4,76	—	—	20 95,23%

Ha most összesítjük eddigi táblázatainkat, áttekinthetjük a gyűjtések eredményét:

	Székelyföld	Moldva-Bukovina	Más terület	Összesen
Vargyas II. 1976	24	10	12	46+2
Albert 1989	17	—	6	23
1990-től	21	1	—	22
Összesen	62	11	18	91+2

vagyis 91 változat és még 2 adat.

A székelyföldi megoszlás:

	Maros	Udvarhely	Csík	Háromszék	Összesen
Vargyas II. 1976	2	6	13	2	23 + 1*
Albert 1989	3	1	7	6	17
1990-től	1	—	—	20	21
Összesen	6 9,67%	7 11,29%	20 32,21%	28 45,16%	62

Így tehát a mai napig a mi ismereteink, illetve a felsorolt könyvészet adatai eredményeként az 1972. december 31-i adatokhoz viszonyítva, amikor e balladának 46 változatát és két adatát ismertük, az utóbbi húsz és valamennyi évben szinte megduplázódott a száma, hisz ma már

* Székelyföld jelöléssel.

91 változatot és két adatot tartunk nyilván. A legjelentősebb növekedés a háromszéki számban történt, ahol több mint száz év alatt, amióta a balladagyűjtés megkezdődött, két változatát jegyezték le, de az utóbbi húsz évben az itt gyűjtött balladák száma 26-ra emelkedett, így összesen a Háromszéken eddig gyűjtött e típusú balladák száma 28, ami majdnem felét teszi ki, 45,16%-át az eddig Székelyföldön gyűjtött változatoknak. Nyomban tegyük hozzá, hogy a korábbi kettőt követően a 26 változatot mind a magyar ajkú cigányok őrizték meg. Még azt is tegyük hozzá, hogy ezzel nem merült ki a háromszéki cigányok ismerete e balladáról. További kutatás további eredményhez vezethet.

A következőkben arra próbálunk figyelni, milyen motívumokkal gazdagodott ezen balladánk az utóbbi időben napvilágot látott változatokban.

Már az elején megállapíthatjuk, hogy olyan motívumokat találunk ezen változatokban, melyek eddig nem voltak ismeretesek a magyar szövegekben, olyanokat is, amelyek megerősítenek korábbi megállapításokat vagy feltételezéseket.

Ismételten felmerül az a kérdés, miért éppen Déváról szól e ballada. Azt már rég elfogadta a balladakutatás, hogy a balladákban megtörtént eseményről énekelnek. Gyakran kis részleteket is figyelve emelik művésztette a népi alkotók azt a történetet, amelynek vagy tanúi voltak, vagy hírből hallottak róla. S ekkor a hasonló történethez felhasználják azt a nyelvről nyelvre terjedő éneket, amely az idők sodrásában nemzeti jellegűvé formálódik. Ilyennek tűnik az újabban keletkezett balladák vizsgálata alapján, persze a kérdés sokkal bonyolultabb. Esetleg korábbi énekebe helyettesítették be Dévát, vagy első magyar megfogalmazói e környéken éltek. A Székelyföldön is ismerhették, hallhattak róla, korábbi útjaik és későbbi megfigyeléseik során megcsodálták a ritkaság számba menő híres várat. Adám Joachimné 1971. augusztus 13-án mondotta 97 éves korában: *Jártak, jártak szekerességre, [amikor] leán vótam, hát mondták, hogy igaz, hogy Déva várát látták, de úgy meg-megomolva, darabonként meg-meg van omolva.*¹⁹

Ki kell térnünk a Déva vára építésének motívumára, mert a Vargyas Lajos által vizsgált szövegek döntő részében a kőművesek Déva várát építik. Ő az első tanulmánya megjelentetése idején, 1959-ben 38 magyar szöveget figyelt meg ilyen szempontból, s 31-ben megtalálta a Déva vára elnevezést, ahogy azt táblázatában is kimutatta.²⁰ Ez az akkor vizsgált balladáknak 88%-át jelentette.

Mivel ezzel a motívummal nemrég részletesen is foglalkoztunk, ez alkalommal csupán utalunk az ott leírtakra.²¹ Az addig gyűjtött változatok közül néhányban nem szerepel Déva vára, egyben, a lészpediben

44 tornyú templomot építenek. A később gyűjtött változatokban egyszerűen megnövekedett az olyanok száma, amelyekben vagy központi helyen, vagy homályos részben tornyot raktak a kőművesek.

Elsőnek az 1974-ben Jagamas János és Faragó József közreadásában megjelent *Romániai magyar népdalok* című kötetre kell hivatkoznunk. Az almásmálomi (Beszterce-Naszód megye) szövegben a kőművesek „Nagyváradai tornyát” rakják, de a későbbi szövegben visszatérnek Déva vára építéséhez. Háromszéken 1977-ben találtunk olyan *A falba épített feleség* típusú balladát, amelyben egyértelműen nem Déva váráról, hanem bécsi torony építéséről énekelnek.²² Kisborosnyón Góga Józsefné Ruzsa Klára 77 évesen közölte.

Nem említi *Kőműves Kelemt*. Az asszony a kocsisával útnak indult:

Oda es érének, Bécsbe, nagy városba.

A férje közli, hogy

Szép piros véreddel meszet kell ótani.

*Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.*²²

Ugyanakkor ugyanitt Ruzsa Dénesné Budi Anna, 70 éves a legnagyobb pallérről énekelt, ő sem említette Kőműves Kelemennét. Ilyen sor található benne:

*Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.*²³

Két évvel később, 1979-ben iskolai irodalmi tábort rendeztünk Rétyen. Ekkor egyik feladatunknak azt is tekintettük, hogy bemutassuk a tanulóknak a népköltészet gyűjtésének lehetőségeit.

Szeptember 8-án újabb kisborosnyói asszonnyal énekeltettük el. Lássuk a teljes szöveget:

— *Istenem, Istenem, mit tudjak csinálni,*

Mit nappal dolgozunk, éjjel esszomlik,

Mit éjjel dolgozunk, nappal esszeomlik.

Hogy áll meg a torony, a nagy bécsi torony?

Azt láttam álmomba, déli nagy álmomba,

Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony,

Kinek felesége hamarabb érkezik,

Szép piros vérivel meszet kell ótani.

Szép piros vérivel meszet kell ótani,

Apró csontjaiból kőfalakat rakni,

Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.

— *Hallod-e, kocsisom, hallod-e, kocsisom,
Fogjad a lovakat, fogjad a lovakat,
Hogy induljunk el útnak, induljunk el útnak,
Becsbe, nagy városba, Bécsbe, nagy városba.*

*Messzünnet fenyítnek, messzünnet fenyítnek,
Vajon mi baj lehet, vajon mi baj lehet?
Hogy vár engem az uram, hogy vár engem az uram?*

*Mer vagyon két gyermekem, vagyon két gyermekem,
Rossz álmokat láttam, rossz álmokat láttam,
Mer én meg kell haljak, mer én meg kell haljak,
Az én gyermekeim itt kell immán hagyjam.*

— *Drága feleségem, miért jöttél ide?
Mer kilencen vagyunk, mer kilencen vagyunk,
Csak te vagy az első, csak te vagy az első.
Most megfogunk téged, most megfogunk téged.*

*Bédobunk a tűzbe, bédobunk a tűzbe,
Szép piros véreddel meszet kell ótani,
Szép piros véreddel meszet kell ótani,
Apró csontjaidból kőfalakat rakni.*

*Csak úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.
Mer mit éjjel dolgoztunk, nappal eszejomlott,
Mit nappal dolgoztunk, éjjel eszejomlott.
Csak úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.*

Kisborosnyó, 1979. szeptember 8.

Dima Gyuláné Ruzsa Lujza 49 éves
Lejegyezte: Albert Ernő és tanulók.²⁴

Ugyanezen a napon több változtatással még egyszer elénekelte továbbra is „a nagy bécsi torony” építésével.²⁵

A szomszéd faluban, Nagyborosnyón 1977. június 26-án Mocsel István-né Góga Ilona (43 éves) Déva várát és templom építését egybekapcsolta:

*Tizenkét kőműves elindultak ők es,
Magos Déva váron építsenek templót.²⁶*

Ugyanezen a napon másodszer így:

*Tizenkét kőműves esszetanakodtak,
Elindulának ők magos Déva várra.
Rakjanak ők templót, rakjanak ők templót.*

A toronyépítés motívuma Háromszéken tovább gyűrűzik. Pozsony Ferenc az *Álomvíz martján* című kötetében *A Falba épített feleség* típusú balladát négy változatban is közölte. Azok közül kettőben megtalálható a toronyépítés motívuma. A lelőhelye egyiknek Ikefalva, Jordán Anna (65 éves) 1979-ben énekelt:

*Elindult, elindult tizenkét kőműves
Híres torony helyré, híres torony rakni.*

— *Istenem, Istenem, mi ennek az oka,
Hogy a híres torony nem akar megállni.*²⁷

Szintén ebben az évben Páván ugyancsak cigányasszony, Gerebenes Györgyné Jordán Mária (66 éves) mind Déva váráról, mind a híres toronyról énekelt:

*Elindult, elindult tizenkét kőműves
Híres torony rakni, híres torony rakni.*

*Nagy Déva várához hezza es fogának.*²⁸

Mindebből arra következtethetünk az utóbbi gyűjtések alapján, hogy *A falba épített feleség* típusú ballada döntő többségben ugyan Déva váráról szól, de létezett olyan réteg is e csoportban, amelyben egyértelműen általában tornyot vagy Bécsben bécsi tornyot építenek a kőművesek, vagy pedig csak híres tornyot, s a kettő vegyítéséből alakulhatott ki a Déva várában építendő templom, illetve híres torony. Részletesebben kifejtettük a *Cigány néprajzi tanulmányok* I. kötetben.²⁹

Még csak annyit fűzünk hozzá, hogy a mordvin ének egyike Kazán várának, másika egy falusi templom építéséről szól.³⁰

A továbbiakban *A falba épített feleség* típusú balladának még egy-két motívumára akarunk kitérni.

Az egyik motívum az élve befalazásé. Vargyas Lajos az 1959-ben írott tanulmányában a 38 változat közül 25%-ban találta meg az asszony feláldozásának ezen módját. Ha csak az utóbbi változatokat követjük figyelemmel, megállapíthatjuk, hogy az Ádám Joachimné énekeiben, sőt a leányéban is, négy változatban mind élve falazzák be az asszonyt. Hasonlóképpen a múlt századi gyűjtésekben is előfordul. Vargyas Lajos 1994-ben tette közzé a következő változatot:

*Mikor térdig rakták, csak tréfára vette,
Mikor övig rakták, bolondságra vette,
Mikor csecsig rakták, ő valóra vette.*³¹

Ezen motívum további vizsgálata annál inkább fontos, mert a grúz és mordvin énekek egyik részében szintén élve falazzák be az áldozatot.

Figyelmet felkeltő motívuma a balladának a természeti képek felsorakoztatása az anyának a gyermekétől való elválás fájalmának enyhítésére, amely egyben a ballada egyik legszebb lírai része, s amelyben az anya is mintegy megnyugtatja magát, hogy helyette gyermekét jó asszonyok szoptatják, esők mosdatják, szellők ringatják. Vargyas Lajos a 38 változat közül 9-ben találta meg ezt a motívumot.

A múlt század hatvanas éveiben jegyezhetette le Szabó Samu azt a balladaváltozatot, amelyet Vargyas Lajos 1994-ben tett közzé évszám nélkül. Így hangzik az említett motívum:

*Mikor csecsig rakták, ő valóra vette:
— Ne sírj, kicsifiam!
Vannak jó asszonyok, neked csicset adnak,
Vannak jó gyermekek, téged elringatnak,
Az égi madarak ágról ágra szállnak,
Neked csirikolnak, téged elaltatnak!³²*

Találunk olyan változatot, amelyben tovább variálódik. Az asszony hagyakozik:

*Tegyétek bölcsőbe, udvar közepére:
Jó asszonyok járnak, akik megszojtatják,
Gyenge esők járnak, akik megmosdatják,
Gyenge szellők járnak, akik elringatják.³³*

Konsza Samu kötetében, a lisznyói változatban, amelyet 1936-ban jegyeztek le, kevés eltéréssel ugyanez ismétlődik:

*— Kicsi gyermekemet tedd rengő bölcsőbe.
Szép asszonyok járnak, azok megszojtatják,
Langyos esők hullnak, azok megmosdatják,
Gyenge szellők fúnak, azok elaltatják.³⁴*

1977. július 26-án Nagyborosnyón Mocsel Árpádné Góga Teréz így énekelte:

*Mikor fújik a szél, elringassa őtöt,
Mikor essik az esső, megferessze őtöt.³⁵*

Későbbi változatban megfordítja a sorrendet:

*Mikor ess az esső, megferessze őtöt,
Mik[or] fújik a szél, elringassa őtöt.³⁶*

Pozsony Ferenc Kovásznán, 1978-ban, az 51 éves Ruzsa Zoltántól így jegyezte le:

- *Kicsi gyermekemnek ki viseli gondját?*
- *Szép asszonyok járnak, azok megszojtatják.*

*Gyenge szellők fújnak, azok elringatják,
Melég esők hullnak, azok megmosdatják.*³⁷

Vizonyilag ritkán, de megtalálható ez a motívum a bolgár énekekben is.

*S mikor a szél fúj, elringatja a gyermeket,
mikor eső szítál, megfűroszti a gyermeket,
mikor madarak odaröpülnek, azok őt is táplálják.*

A román szövegben így hangzik:

Fiadnak gondját viseli az Isten, ahogy az ágyban hagyta. Tündérek mennek hozzája, megszojtatják, mikor hó esik, megöntözik, mikor eső esik, megfűrosztik, mikor a szél fú, elringatja, így fog felnőni.³⁸

Összefügg az élve befalazással az a motívum, amely a gyermek várhoz menéséhez és anyjával való beszélgetéséhez kapcsolódik. Vargyas Lajos megállapítása, hogy a feleség élve való befalazása a régebbi keletű, ennek emlékét őrzi az a változat típus, amelyben ugyan megölik az asszonyt, majd mégis fia látogatásakor beszélgetnek.

Vargyas Lajos részletesen vizsgálta azt is, hogy a mondák egész sorában, egyes népek balladáiban is, nem a feleséget, nem asszonyt, hanem gyermeket: leányt vagy fiút, néha kettőt, ikreket is feláldoznak azért, hogy valamely építmény megállhasson.

Ennek a motívumnak tárgyalása során vizsgálja a bibliai történetet, miszerint a jerikói fal csodás leomlásakor Józsué átkot mond az újonnan felépítőkre: első szülött és legkisebb fiára építse a falat. A két gyermek beépítése a szerb—horvát változatokban található. A német mondában szintén gyermeket építenek a falba, vagy olyan történetet mondanak, hogy az építőmester egyetlen gyermekét kell feláldozniuk. Ez végigvezethető az ógörög mondáktól Alexandria alapításáig vagy Kolumbiától Afrikáig és Japánig.

Külön figyelmet érdemelnek a grúz történetek, ahol a mondai eseményt énekebe tömörítik. Ebben az énekekben azért, hogy megálljon a fal, egy gyermeket élve falaznak be, majd következik az anya és gyermeke közötti párbeszéd a fokozatos betemetés közben egészen addig, amíg teljesen eltakarják. Vargyas Lajos ezt ősi európai hagyomány énekekben való megjelenítésének tekinti.

Azt is megállapítja, hogy a magyar balladák őrzik a fokozatos élve befalazás és a párbeszéd anya és gyermek közötti motívumot, csupán arra tért ki, hogy a magyar balladákban fordított helyzet formálódott a párbeszédre: az anya van a fal között, onnan beszél gyermekével, a fokozatos befalazáskor pedig a párbeszéd a férj és a feleség között történik. S mindezt azzal hozza kapcsolatba, hogy a magyarság érintkezett a kaukázusi atánokkal a honfoglalás idején is, később is, tehát ez a motívum kölcsönös átvételen alapszik.

Vargyas Lajos kutatásai során arra is kitért, hogy a kaukázusi ének elterjedt a magyarsággal rokon népnél, a Volga-kanyar közelében található mordvinoknál is. A mordvinok balladaváltozataiban hol Kazán várat, hol falusi *templomot* építenek. Kazán várát nem tudják felépíteni, mert a fal mindig leomlik. Előbb hét városból egy-egy szürke ló fejét viszik oda, és imádják, de hasztalan, a nizsgorodi mesterek nem tudják megvalósítani céljukat. Utána hét faluból összeszedett kakasok fejét vágják le, és imádják eredmény nélkül. Tanakodás közben így szólal a kakas:

*A kakasfej megszólal
S hirdeti nagy fennszóval:
„Város alá tegyetek
Egy szépséges szép szüzet!”*

A továbbiakban:

*Némán fekszik ott a lány,
S épül rajta szép Kazány.*

*Másnap gyöngye harmatba
Odajő a lány anyja:
„Van-e henned lélek még?”
„Édesanyám, élek még.”*

Végül:

*Ismét kora hajnalba
Odajő a lány anyja:
„Van-e benned még lélek?”
— „Jó anyám már nem élek.*

*Elért már a setét vég:
Kegyetlenül kitépték
Két szemem szép világát,
Életem szép világát.”*

Képes Géza fordítása.³⁹

Vargyas Lajos korábbi kutatásainak adatait legutóbb újabbal egészítette ki. Megállapítása: „Minthogy a legközelebb a kaukázusi példákhoz a magyar van, csak mi hozhattuk a témát honfoglalás előtti érintkezés alapján, ami kaukázusi népekkel és kultúrákkal kimutatható.”⁴⁰ Ismerteti Szalmási Pál örmény adatait, amelyeket kéziratból ismert meg, s itt tesz közzé magyar nyelven először. Az astaraki régi híd alapját nem tudták lerakni, mert a folyó szétrombolta. Egy árvát vásároltak, hogy befalazzák. Fokozatosan építik be a falba:

*Beraktak, anyácskám, beraktak,
Egészen a térdemig...
Egészen a mellemig befalaztak...
Egészen a torkomig befalaztak...*

Ilyen párbeszéd még három örmény énekben ismeretes. De megtalálható két várépítési énekben is. Vargyas Lajos így fejezi be ismertetését: „A legnagyobb meglepetésre a főpallér feleségének feláldozása is előkerült ezekben a szövegekben, ami végleg biztossá teszi a balladatéma kaukázusi eredetét.”⁴¹

Azért is ki kellett térnünk erre a motívumra, mert az újabb háromszéki balladákban a gyermek, mégpedig a mester gyermekének befalazási motívuma megtalálható, sőt kiegészítik azzal, hogy az anyjával együtt falazzák be. S ha egyes változatokban a várban építenek templomot, úgy néha együtt éneklük az asszony befalazását, majd a gyermekét.

Ebben a változatban még homályosan fogalmaznak a gyermek befalazásáról:

*— Hallod-e, feleség, hallod-e, feleség!
Hozd el nekem ide kicsi rengő-pengő,
Kicsi gyermekemet, fekete ruhádot,
Szép piros véreddel meszet kell ótani.*⁴²

Kisborosnyón 1979. szeptember 8-án a 79 éves Góga Józsefné Ruzsa Klára így énekelte:

*— Hallod-e, feleség, hallod-e, feleség!
Hozd el nekem ide földig fátyorodot,
Kicsi rengő-pengő, kicsi gyermekedet.
Met annak szép piros vérivel meszet kell ótani,
Mer úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony*⁴³

S hogy nem csupán rosszul emlékezés vagy pillanatnyi zavaros fogalmazás a fenti szöveg, bizonyítja az is, hogy elénekelté Ruzsa Dénesné Budí Anna (70 éves) is így:

— *Hozzátok, hozzátok fődíig fátyolomot,
Fődíig fátyolomot, kicsi gyermekemet.
Szép piros vérivel meszet kell ótani,
Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony*⁴⁴

Nagyborosnyón Mocsel Árpádné Góga Teréz (60 éves) 1977. június 26-án így énekelte:

*Rakjátok kőfalba a kicsi fiamot,
Rakjátok kőfalba a kicsi fiamot*⁴⁵

De mellette az asszonynak is vérét veszik:

*Tizenegy kőműves, húzzatok tü kardot,
Vegyétek tü vérit, vegyétek tü vérit.*⁴⁶

Ugyanezen a napon a fenti énekes másodsor is elénekelté ezt a balladát, azonban itt már vegyíti a motívumokat, de a beépítésről szóló részt továbbra is megtartja:

*Vegyek búcsút én az asszonybarátoktól.
Kicsi fiam otthon a bölcsőbe rengi.
Kicsi fiam otthon a bölcsőbe rengi.
Rakjátok kőfalba a kicsi fiamot,
Rakjátok kőfalba a kicsi fiamot!
Mikor ess az esső, megferessze őtöt.*

Az éneklés után azt kérdeztük:

- Miért mondja az anyja, hogy a fiát rakják kőfalba?
- Kicsike vót, s hogy ne maradjon úgy.
- Az énekbe ez benne volt-e?
- Benne, benne, hogy az asszont es befalazták.⁴⁷

A prózai szövegben hol azt mondták, hogy a gyermek mellé az anyját is befalazták, hol azt, hogy a gyermeket nem. Mindenképpen homályos maradványának kell tekintenünk a gyermek befalazása mozzanatát.

Amennyiben tovább bővül az olyan változatok száma, amelyekben a gyermeket magában vagy az anyjával falazzák be, abban az esetben a típuscím is újabb felülvizsgálatra szorul.

A grúz énekben a befalazott gyermek és anyja közötti párbeszéd után még hozzáfűzik, hogy a fal soha nem szárad ki. Az anyja vagy a

gyermek könnyei okozzák a örökös nedvességet. Ezzel kapcsolatot keresve említjük meg a diatrói változatokat, amelyeket Ádám Joachimné Kurkó Julianna énekelt 1971-ben, 97 éves korában. Júla néni az ének befejezése után még elmondotta, hogy a leányt, miután meghalt, az apja koporsóba tette, s a vízmosás a koporsót elvitte: „A leánya es meghalt, aztán az apja csináltatott koporsót, de olyan helyre temette, hogy a víz elmosta, s osztán valami olyan kerülőbe bevitte”.⁴⁸

Négy hónappal korábban Ádám Joachimné a ballada befejező motívumaként énekelte:

*Két-három nap múlva meghalt a kisleán,
Őt az édesapja koporsóba tette.
Elvitte, elvitte, vízmosásba tette,
Az ő szép leányát ott a víz elvitte.*⁴⁹

Ezt még kiegészíti a prózai szövegben azzal, hogy az édesapát is a víz egyhelyre mosta a leányával: „S meghót Kőműves Kelemen, s osztán őt, Kőműves Kelemen es odavitte a koporsóba, a leánya mellé”.⁵⁰

A diatrói változatokban még találhatunk, igaz a hozzáfűzött prózai kiegészítésben, olyan motívumot, amely szintén egyedülálló a magyar változatokban. Ugyanis előfordul, hogy a magyar változatokban is a falakon marad kőművesek szárnyakat készítenek, de egyedülálló a lét-rák elvétele azzal a céllal, hogy ott száradjanak meg a kőművesek. Arra nem is gondolnak, hogy szárnyakkal megmenekülhetnek.

„Osztán a tizenegy kőműves, ezt csak így mondták, beszéltek, hogy hát tizenegy kőműves fenn maradt, s egyvalaki odament, s a lajtorját elvette, amin felmentek a vár tetejire, s ott száradtak meg. Mert ha leszöktek vóna, úgy es el, ugye, mer magos vót már, hát úgy es meghóttak vóna, s így szépen ott száradtak.

Osztán mondta az ember:

— Na, itt száradjatok el, mer ilyent csináltatok!”⁵¹

Későbbi énekléskor szintén kitért erre a motívumra:

„Az a tizenegy kőműves csak ott maradt. Mert leszöktek vóna, de akkor es csak halál lett vóna, s így ott, ahogy fennmaradtak, ott es úgy meghaltak.”⁵²

Még más motívumokat is meg kellene vizsgálnunk, tán sorra.

Újabb keletű szöveg módosításnak kell tekintenünk az *édesanyám*, *édesapám* helyett használt *apukám*, *anyukám* megszólítást. Bizonyára egymástól függetlenül a kordivat hatására került ma már két ország határain is túl egy-egy változatba ez a megszólítás. Ág Tibor 1960-ban Zsérén, Nyitra megyében jegyezte le egyik változatát e balladának. Ebben az apát hazaérkezésekor így szólítja gyermeke:

*Jó estét, jó estét, édes jó apukám,
Hol maradt anyukám, hogy nem jön oly soká?
Ne sírj, édes fiam, haza jön estére,
És ha este nem jön, haza jön reggelre.
Este is eljöve, mégse jöve haza,
Reggel is eljöve, mégse jöve haza.
Mondd meg, édesapám, hol maradt anyukám,
Hogy nem jön oly soká!⁵³*

Nagyborosnyón Gáspár György 1977-ben így énekelte:

*Apukám, apukám, kedves édesapukám,
Hol van az én anyám, hol van az én anyám?⁵⁴*

Vagy később:

*Apukám, apukám, mondd meg nékem igazán,
Hol van az én édesanyám, hol az én édesanyám?⁵⁵*

Még más motívumokat is meg kellene vizsgálnunk, tán erre is sor kerülhet egy újabb, részletesebb elemzés során. Azonban már most leszögezhetjük, hogy ezen alkalommal is igazolódott, újabb gyűjtések eredményeként előkerült változatok vagy megerősítik a korábbi megállapításokat, feltevéseket, módosítják az előző következtetéseket, esetleg olyan jelenségekre is fényt derítenek, amelyek az eddigiekben ismeretlenek voltak, s így teljesebbé válik egyetlen típusról kialakult vélemény. Még azt is fűzzük hozzá, hogy a bizonyító adatok egy jelentős része magyar ajkú cigány énekesektől származik, akik tehát magyar balladákat eddig ismeretlen motívumokkal őriztek meg.

Amikor úgy tűnt, hogy nagyjából befejeződött a *Kőműves Kelemené* balladájának életútja az erdélyi magyarság körében is, akkor újabb jó néhány változat került elő a cigányságtól, bizonyítva, hogy tovább kell folytatnunk a gyűjtéseket.

1994. augusztusában.

Jegyzetek

1. Kriza János 1863.476:584j.
2. Faragó József 1977a.132.
3. Faragó József 1977.125.
4. Vargyas Lajos 1959;1960;1962.
5. Vargyas Lajos 1967.
6. Vargyas Lajos I—II.1976.
7. Dános Erzsébet 1938.
8. Csanádi Imre—Vargyas Lajos 1954. 67—78:5—9.
9. Ortutay Gyula—Kriza Ildikó 1976.9—22:1—5.
10. Faragó József 1965;1973;1986.
11. Vargyas Lajos II. 1976.13—43:4—8.
12. Vargyas Lajos II. 1976.27—43.
13. Albert Ernő 1990—1991.
14. Pozsony Ferenc 1984.239.
15. Seres András—Szabó Csaba é.n. 166:104.
16. Albert Ernő 1992.
17. Vargyas Lajos 1994.92—93.
18. Faragó József 1977b.
19. Albert Ernő 1989.51.
20. Vargyas Lajos 1959.42.
21. Albert Ernő 1993.160—166.
22. Albert Ernő 1990—1991.1.sz.10.
23. Albert Ernő 1990—1991.2.sz.6.
24. Albert Ernő 1980a.38.
25. Albert Ernő 1980b.117.
26. Albert Ernő 1990—1991.5.sz.8—9.
27. Pozsony Ferenc 1984.61.
28. Pozsony Ferenc 1984.66.
29. Albert Ernő 1993.161—166.
30. Vargyas Lajos II.1976.36.
31. Vargyas Lajos 1994.93.
32. Vargyas Lajos 1994.93.
33. Vargyas Lajos II.1976.33.
34. Kónsza Samu—Faragó József 1957.188.
35. Albert Ernő 1990—1991.3.sz.5.
36. Albert Ernő 1990—1991.4.sz.7.
37. Pozsony Ferenc 1984.65.
38. Vargyas Lajos II.1976.34.
39. Képes Gáza 1972.253—257.
40. Vargyas Lajos 1988.V.310.
41. Vargyas Lajos 1988.V.310.
42. Albert Ernő 1990.1.sz.10.
43. Albert Ernő 1990—1991.1.sz.(2) 6.
44. Albert Ernő 1991.1.sz.(2) 6.
45. Albert Ernő 1990—1991.2.sz.(3) 5.
46. Albert Ernő 1990—1991.2.sz.(3) 5.
47. Albert Ernő 1990—1991.6.sz.(7) 7.
48. Albert Ernő 1989.50.
49. Albert Ernő 1989.47.
50. Albert Ernő 1989.50.
51. Albert Ernő 1989:50—51.
52. Albert Ernő 1989.53.
53. Vargyas Lajos II.1976.14.
54. Albert Ernő 1977. kézirat
55. Albert Ernő 1977. kézirat

IRODALOM

- Albert Ernő
1977 Kőműves Kelemen (kézirat)
- 1980a Újabb műfajokra is figyelünk. Művelődés XXIII.5.sz.35—39.
- 1980b A nagy bécsi torony. Gyökerek XIV.1(44).sz.117.
1989. Édesanyám sok szép szava. Bukarest.
- 1990—1991 A Kőműves Kelemen balladájának változatai Háromszéken. Tulipán Füzetek I.1.sz.9—11; II.1. (2).sz.5—7; II.2. (3).sz.3—5; II.3 (4)sz.7—8; II.4 (5).sz.8—9; II.6 (7).sz.5—8; II.7 (8).sz.3—5.
- 1992 Kőműves Kelemen (kézirat)
- 1993 Adatok a háromszéki cigányokról és költészetükről. In: Bama Gábor—Bódi Zsuzsanna: Cigány néprajzi tanulmányok 1. Budapest, 151—173.
- Albert Ernő — Faragó József
1973 Háromszéki népballadák. Bukarest.
- Csanádi Imre — Vargyas Lajos
1954 Röpülj, páva, röpülj. Budapest.
- Dános Erzsébet
1938 A magyar népballada. Budapest.
- Faragó József
1965 Jávorfá—muzsika. Bukarest.
- 1973 Gyönyörű Bán Kata. Bukarest.
- 1977a Népballadánk Európában. In: Balladák földjén. Bukarest, 125—135.
- 1977b F. Szabó Sámuel marosvásárhelyi népköltészeti gyűjtőmozgalma az 1860-as években. In: Balladák földjén. Bukarest. 87-97.
- 1986 Virágok vetélkedése. Bukarest.
- Képes Géza
1972 Napfél és éjfél. Finnugor rokonaink népköltészete. Budapest.
- Konsza Samu — Faragó József
1957 Háromszéki magyar népköltészet. Marosvásárhely.
- Kríza János
1863 Vadrózsák. Gondozta Faragó József. Bukarest, 1975.476: 584—585j.
- Ortutay Gyula — Kríza Ildikó
1976 Magyar népballadák. Budapest (második kiadás).
- Pozsony Ferenc
1984 Álomvíz martján. Bukarest.
- Seres András — Szabó Csaba
é.n. Csángómagyar daloskönyv. Budapest.
- Vargyas Lajos
1960 I. Francia eredetű réteg balladáinkban. Ethnographia 163—276.
- 1960 II. A honfoglaláskori hősepika továbbélése balladáinkban. Ethnographia 479—523.

- 1959 III. A „Kőműves Kelemen” eredete. Néprajzi Értesítő. 5—73.
1962 IV: Műfaji és történeti tanulságok. Ethnographia 206—251.
1967 Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad. Budapest.
1976 A magyar népballada és Európa I—II. Budapest.
1988 Hősepikából örökölt elemek. In: Magyar Néprajz V.310—315. Budapest.
1994 Magyar Népballadák. Budapest.

